

Bir Arada Yaşama Felsefesi ve Balkanlar Örneğinde Bir Öneri

Musa Kazım ARICAN

Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü

Özet

Makalemizde, öz bir şekilde, Balkanların sahip olduğu kültürel ve dini çeşitliliğin bir arada yaşamaya katkısı tartışılacaktır. Bilinmektedir ki Balkanlar, çok yakın zamanlarda, farklı kültür ve inançların birbiriyle çatıştığı acı tecrübelerle şahitlik etmiştir. Bir arada yaşamanın güçlükleri dikkate alınarak, zengin bir kültürel ve dini farklılığa sahip bu coğrafyada, yeni acıların tekrara yaşanmamasının şifreleri aranmaya çalışılacaktır.

Bu nedenle öncelikle bir arada yaşama felsefesinin ne olduğu irdelenecek, ardından Aliya İzzetbegoviç özelinde bir arada yaşama tecrübesi takdim edilecek ve son olarak da günümüz açısından Balkanlar için öngörülen bir arada yaşama vizyonunu ortaya koymaya çalışacağız.

The Philosophy of Coexistence and a Proposal for an Example Balkans

---

Summary

Sn our article, concise manner, contribute to coexistence with cultural and religious diversity of the Balkans will be discussed. It is known that the Balkans, very recently, has been witness to the bitter conflict with each experience different cultures and beliefs. Taking into account the difficulties of living together, with a rich cultural and religious differences in this region, it will try to search for a password of not experiencing new pain again.

Therefore, to examine first what is the coexistence of philosophy, then Aliya Izetbegovic special in coexistence experience will be presented and we will try to finally reveal the coexistence vision envisaged for the Balkans in terms of the present.

Giriş

Bir arada yaşama sorunu, farklı inanç gruplarının birlikte yaşama sorunundan çok daha önce, bireysellik ekseninde gelişen bireysel haklar açısından insanlar arasında bir mekânsal ayrışma ve farklılaşma sorununa dönüşmüştür. Bir arada yaşama meselesi, artık, günümüzde, küresel mekân içinde, farklı inanç, kültür, tarih, hak ve sorumlulukları temsil eden kavramlar ve bireyler arasında makul bir ilişkinin nasıl mümkün olduğu sorunu olarak belirlenmektedir.

Ne var ki, farklı bireyler, inançlar, tarihler, haklar, kültürler ve sorumluluklar arasında çoğulcu yapıyı koruyacak ve bireye özgü mekânı diğer bireyler ve toplum lehine yok etmeyecek bir rasyonel tutum nasıl ve kim tarafından belirlenecektir?

Bir arada yaşama meselesini, sadece post-modern düşünce biçimleri içinde algılanabilecek kadar yerel ve sınırlı olmadığından önümüzde geniş bir düşünme imkânının bulunduğunu kabul etmeliyiz.

Bir arada yaşama sorunu sadece insanlar arasında anlamlı ilişkiler sorunu veya insanların birbirini dinlemesi, anlamaya çalışması ve saygı duyması şeklinde pasif olarak anlaşılmalıdır. Çünkü bir arada yaşama sorunu, en aktif anlamıyla insan gerçekliğinin yeryüzünde ve yeryüzü gerçekliğinin insan karşısında geleceği sorunudur.

Şayet bir arada yaşama, insanlar arasında anlamlı ilişkiler kuruldukça ortaya bir takım hak ve özgürlüklerin çıkması ile teşekkül ediyorsa, bu durumda bir arada yaşama insan ve tabiat gerçekliğinin şekillenmesi sürecinde tüm bireylere belli ölçülerde hak ve özgürlüklerin verilmesi durumudur.

Bir Arada Yaşama Felsefesi ve Çok Kültürlülük/Kültürel Çoğulculuk

Yaygın olarak felsefi açıdan insana ait üç özellik dikkati çekmektedir: Hür olması, egoist olması ve bir arada yaşama mecburiyetinde bulunmasıdır.¹ Başkalarının hakkını çiğneme, birlikte yaşamaya zarar verdiği için, böyle bir halden kişinin kendisi de etkilenir.² Bu nedenle insana ait özelliklerden belki de en dikkat çekici olanı birlikte yaşam ihtiyacı olsa gerektir.

Bir arada yaşama felsefesini, en veciz bir şekilde açıklayanlar arasında, ülkemizin önemli müfekkirlilerinden ve günümüz felsefecilerinden Necati Öner bulunmaktadır.

Toplum, insanın yalnız bir arada bulunmalarından ibaret yığın değildir. Fertleri bir arada tutan çeşitli değerler vardır. Bu değerler insanların bir arada yaşama-

1 Bir arada yaşama felsefesini, en veciz bir şekilde açıklayanlar arasında, ülkemizin önemli müfekkirlilerinden ve günümüz felsefecilerinden Prof. Dr. Necati Öner bulunmaktadır. Bkz. Musa Kazım Arıcan, 'Necati Öner Düşüncesinde Birlikte Yaşama Felsefesi', *Birlikte Yaşamak*, Ed. Ahmet Kavlak, Enes Kala, Hece Yayınları, Ankara 2015.

2 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, MEB, İst. 1995, s. 77.

larını sağlayan, onlara maddi ve manevi yönden rahat ve mutlu bir hayat sürmelerini hedef alan kurallardan ibarettir. Bu kurallar din, ahlak, ekonomi ve politika alanlarında kendilerini gösterirler. Bahis konusu değerlerin daha etkili olmalarını sağlayan felsefe, bilim ve sanat gibi insan faaliyetleri vardır. Bütün bunlar kültür denen şeyi meydana getirir. Kültürün ana unsuru olarak din, felsefe, bilim, sanat, düzensiz bilgiler ve 'occulte' bilgi söz konusudur. İnsanın her türlü kültür faaliyeti bu alanlar içerisinde ve hepsi de az veya çok insan hayatını etkiler.³

Felsefe geleneğinin önemli yapı taşlarından olan Aristoteles, insanı siyasi bir varlık olarak görür ve *insanın başkalarıyla yaşamasının gerekliliğini* dile getirir. O, böyle bir birlikte yaşamının sağlıklı bir biçimde yürüebilmesi için, ahlak sistemi ile siyaset arasındaki bağlantıya dikkat çeker. Yine o, insanın doğasında taşımış olduğu, diğer insanlarla iyi geçinme ve toplum hayatının devamına yönelik eğilimin insanı siyasetle buluşturduğunu belirtir.⁴

Bir arada yaşamaya, tarihte en güzel örnekleri Medine şehir devletinde ve Endülüs İslam devletinde görmek mümkündür. Endülüs İslam devletlerinin çalkantılı siyasi tarihi, çok dinli zengin bir kültür ve medeniyet tecrübesinin yaşanmasına engel olmamıştır. Aksine, farklı siyasi güçler arasındaki barışçıl rekabetin kültürel gelişmeyi teşvik ettiği dahi söylenebilir. Müslüman, Yahudi, Hıristiyanların katkılarıyla oluşan bu din ve medeniyet tecrübesine 'convivencia' adının verilmesi oldukça manidardır. Zira 'convivencia', 'bir arada yaşam' tecrübesi demektir. Bu tecrübeyi, Orta Çağların 'erime potası' olarak görmek mümkündür. Farklı din ve kültürlerin en güçlü yanlarını ortaya koyarak bir bütünün parçası haline gelmesi ve farklılıkların bir çatışma gerekçesi değil, iyi ve güzel olanda yarış için bir zemin oluşturmasıdır. Bu örnek esasen, kültürel çoğulculuğa dayalı bir arada yaşama tecrübesinin en çarpıcı örneklerinden biridir.⁵

Ezcümle artık günümüzde şu bir zorunluluk olarak anlaşılmaktadır ki toplumlar, farklılıklarını tahripkâr bir ayrılıkçılığa dönüştürmeden bir arada yaşamının formülleri üzerinde anlaşmak zorundadırlar. Dahası farklı kültürlerle mensup farklı bireylerin hiç beklenmedik anlarda ve alanlarda farklılıklarını aşıp, 'ortak iyi'de buluşmaları gerekmektedir. Hatta İslam ve Batı medeniyetleri, aralarındaki önemli farka ve farklılıklara rağmen çatışmak zorunda değildirler. Bir arada yaşamının asgari şartı, herkesin kendi kalarak ortak iyide uzlaşmasıdır. Adil, katılımcı ve eşitlikçi bir dünya düzeninin anlamı, herkesin aynı şekilde düşünüp yaşaması değil, farklı görüşlerin bir arada var olma kararlılığı gösterebilmesidir. İslam ve Batı medeniyetleri, 'iyilikte yarışan topluluklar'⁶ oldukları sürece, bölgesel ve küresel barışa katkıda bulunacak⁷ ve medeniyetler çatışmasına değil, barışına katkı sağlayacaktır.

3 Öner, a.g.e., s. 21.

4 Kasım Küçükalp-Ahmet Cevzici, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, İsam, İst. 2009, s. 74, 75, 76.

5 İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İsam, 2007, s. 80.

6 Maide 5/48.

7 Kalın, a.g.e., s. 8, 9, 19, 20.

Bir arada yaşamanın mümkün olduğu yerlerde doğal olarak çok kültürlülük ya da kültürel çoğulculuk söz konusudur. Bu çerçevede çok kültürlülük denilen hadise, basitçe dünya üzerinde birbirinden farklı kültürlerin bir arada bulunması ve karşılıklı saygı ve anlayış içinde olmaları ile anlaşılabilir. Belki daha köklü olarak 'çok kültürlülük' denen hadise, farklı coğrafyalarda, farklı zaman dilimlerinde insan aklının varlıklara müdahil olması sayesinde birbirinden farklı gerçeklerin ortaya çıkması ve bu esnada insan aklının kendi rasyonelitesini çeşitlendirmesi hadisesidir.

Bilinmektedir ki insan aklı, gerçekliğe şekil verirken aynı zamanda kendi rasyonelitesini yani kendi varlığını şekillendirir ve çeşitlendirir. Bu nedenle çok kültürlülük denen şey, insan bilinci karşısına farklı coğrafyalarda farklı kültürel motiflerin çıkması şeklinde bir estetik algı konusundan çok daha ciddi olarak, dünyanın ve insan varlığının bu denli çeşitlenmiş ve ayrılmış gerçekliklere dayalı olarak bundan sonra nasıl şekil alabileceği sorusunu kendisinde barındırır.

Çok kültürlülük, her bireyin bilinçli sorumluluk düzeyinde gerçekliği şekillendirme sürecine aktif olarak katılmasıyla oluşabilecek bir şeydir. Bu bağlamda çok kültürlülük, ancak insanların karar verirken başkalarına açık olabilmeleriyle anlamlıdır.

Kültürel çoğulculuk söz konusu olduğunda küresel demografi hareketleri ve yani kültür tanımları, sosyal entegrasyon modellerinin de gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Söz gelişi kültürel çoğulculuk konusuna en çok ihtiyaç duyan Amerika Bileşik Devletleri, bir zamanlar 'erime potası' modelini takip ederken, şimdilerde 'salata tabağı' modeline daha yakın durmaktadır. Amerikan kültürünü bir erime potası olarak tasarlayanlar, bir zaman sonra Chicago ve New York gibi büyük şehirlerde gettoların oluştuğunu, etnik ve dini alt-kültürlerin ortaya çıkmaya başladığını görmüşlerdir. Dışarıdan yapıla her entegrasyon müdahalesinin böyle sonuçlar vermesi kaçınılmazdır. Çünkü 'erime' demek, farklı kültür gruplarının aslı özelliklerini yitirmesi, yani asimile olması demektir. Buna karşın bir grup sosyal bilimci, 'salata' modeli ile, herkesin farklılıklarını muhafaza ederek bir mozaik oluşturması fikrini benimsenmektedir. Buna göre, toplulukları olduğu gibi kabul edip yatay iletişim kanalları kurmak, sosyal entegrasyon için daha etkili bir yöntem olarak görülmektedir.⁸

Bu bağlamda hemen hemen her toplumda sosyal entegrasyonu sağlama için çok kültürlülüğün veya çoğulculuğun benimsenmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.⁹

8 Kalın, a.g.e., s. 153, 154.

9 Kalın, a.g.e., s. 153.

Bir Arada Yaşama Kültürü, Felsefe, Demokrasi ve Müsamaha / Hoşgörü

Felsefe, insanları mümkün olduğunca insanları kalıp yargılardan uzak tutmaya çalışır. Kapalı zihinden (closed mind) ziyade açık bir zihne (open mind) kavuşturmaya çalışır. Bu bağlamda çoğulculuk da, ancak insanların karar verirken başkalarına açık olabilmeleriyle anlamlıdır.

Aksi takdirde insan aklı, ne zaman kendi başına belirlediği bir takım ilkelere sürekli meşrulaştıracak ve doğrulayacak sonuçlar veren kapalı bir sistem üretse, hem çoğulculuğa, hem çok kültürlülüğe hem de bir arada yaşama imkânına büyük zararlar vermektedir. Şu halde, birbirinden farklı haklar, sorumluluklar, inançlar, kültürler ve bireyler arasında çoğulculuğu koruyabilecek tek rasyonel tutum, bireylerin kendi kendini doğrulayan ve meşrulaştıran kapalı rasyonel (ideolojik) sistemlerden uzak kalabilmeleri ve sürekli başkalarına açık kalarak kendi rasyonelitetlerini revize edebilmeleridir. Bu anlamda çoğulculuk, daha temkinli, ihtiyatlı ve ahlaki yaşamayı zorunlu kılmakta ve bazı haklardan da feragat edilmeyi gerektirmektedir. Zira çoğulculuk dediğimizde birlikte yaşam akla gelmektedir. Birlikte yaşam denildiğinde ise, farklılıkların kaçınılmaz olarak birbirlerine katlanmasını anlıyoruz.

Felsefi bilinç ve kültür, farklılıklar karşısında medeni bir tavır önerir. Bu medeni tavır farklılıklarla, ötekilerle bir ve beraber yaşama tavrıdır. Ayrıca felsefe, farklılıkların bir arada yaşadığı çoğulcu bir toplumda ilişkilerin ahlaki değerler ekseninde olmasını salık verir. Çoğulcu toplumda bir arada yaşamının en temel ilkesi ahlaktır. Aslında çoğulcu toplumun her bir bireyi ahlak öznesidir. Böylesi bir toplumda birlikte yaşamın en önemli unsuru, toplumun ahlaki kişiliklerden oluşmasıdır. Ahlak kişisi bireydir. Ama bu kişi, kendisini bireyselliğin içine hapsedilmeksizin daima ötekilere doğru açan ve aşan bir varlıktır. Bu nedenle o, bir arada yaşamayı, beraber yaşamayı kendisine temel prensip edinmiştir. Bu kişi yine farkındadır ki karşısındaki öteki, en az kendisi kadar bir şahıstır. Yine bu kişi, ölçülülük ile hareket eden bir bireydir.

Demek oluyor ki felsefe, insanın var olanlar arasında yerini, fonksiyonunu, gücünü, yetkisini değerlendirerek bu hali telkin eder. Başlangıcından beri felsefenin yaptığı, insanı değerlendirmedir. Felsefe faaliyetinin bütünü göz önüne alınırsa, sonuçta çoğulcu görüş kazandırmak olduğu fark edilecektir.¹⁰

Şu halde felsefenin telkin ettiği ve ortaya koyduğu şey, çoğulcu harekettir. Başka türlü de olabilme imkânı, insanın bir konuda fanatik, dogmatik olmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu da, bir toplum içerisinde insanca yaşamının şartı olan hoşgörü fikrinin en etken nedenidir.¹¹

Felsefe, karşıt görüşlerin yer aldığı bir bilgi dalıdır. Dahası felsefe geleneği, birbirini nakzeden bilgilerle doludur ve felsefe bu minval üzere devam eder gider.

10 Öner, a.g.e, s. 19.

11 Öner, a.g.e, s. 18.

Buna da biz, fikri çoğulculuk diyebiliriz.¹² *Felsefi düşüncenin ya da bilginin söz konusu bu çoğulcu niteliği, insanın mutlak bilgiyi elde edemeyeceğinin bir delilidir.*¹³ Bu felsefi çoğulculuk, insanın dogmatik ve fanatik olmaması gerektiğini telkin eder. İnsanın dogmatizm ve fanatizmden kurtulmasını sağlayan bu anlayışa biz, felsefi tutum demekteyiz. Yine bu tutum, insanda hoşgörü duygusunun doğmasını sağlar.¹⁴

J.J.Rousseau'nun dikkat çektiği *felsefenin farklı fikirleri içinde barındırması* esasen felsefenin övülmeye değer üstün bir tarafının ifadesidir. Farklı fikirlerin ortaya çıkışı ve bunların birbirlerini yok edememeleri, insanın mutlak bir bilgiyi elde edemeyeceğinin delilidir. Bu da insanın fanatik, dogmatik olmaması gerektiğini telkin eder. Bu telkin, insanda hoşgörü fikrinin en etken sebebidir.¹⁵

Felsefenin farklı fikirler içermesi kaçınılmazdır. Yine eleştirel felsefenin aynı konuda birbirini yok edemeyen farklı fikirler içermesi, insanın insanca yaşamasının temel şartıdır. Ayrıca farklı fikirlerin ortaya çıkışı ve bunların birbirini yok edememeleri, insanın değişmez ve mutlak bilgiyi elde edemeyeceğinin bir delilidir.¹⁶

Yine bu bağlamda müsamaha ya da hoşgörü fikri, insanın insanca yaşaması için gerekli bir şarttır. Hele hele hürriyetçi demokrasilerde, eğer bir toplumun fertlerinde hoşgörü yoksa o toplumun kanunlarını ne kadar demokratik yaparsanız yapınız, hürriyetçi demokrasiyi orada yerleştiremezsiniz. Ayrıca *hoşgörülü, yani medeni insan yetiştirmek için felsefeye ihtiyaç vardır.*¹⁷

Daha açık bir ifadeyle insanlar en rahat hayatı hürriyetçi demokrasilerde geçirmektedirler. İnsanın tabiatına en uygun rejim budur. Eğer bir topluma hoşgörü duygusu hâkim olmazsa, orada rejim işlemez ve insan hürriyetleri tam sağlamaz.¹⁸

Felsefi düşüncenin cari olduğu ortamda çoğulculuk, yani farklı düşünceler, birlikte yaşama kültürü ve dolayısıyla da demokrasi söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, tüm kusurları yanında, demokrasinin tüm gelişmiş ülkelerde en iyi ve geçerli siyasi sistem olarak kabul ediliyor olmasının gerisinde, kuşkusuz 'bireysel haklar' veya kısaca 'bireyselci felsefe' yatmaktadır.

Çoğulcu demokrasilerde ise temelde kabul edilmiş şu hükümler bulunmaktadır: Her insan mülk edinme, din kabullenme, fikrini açıkça ifade etme haklarına sahiptir. İnsanlar bu haklarla doğmaktadırlar. Bu haklarla doğan insanlar, insan

12 Bkz. Musa Kazım Arıcan, 'Felsefe ve Çoğulculuk', *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, Ed. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği Yay. Ankara 2015.

13 Öner, a.g.e., s. 22.

14 Öner, a.g.e., s. 23.

15 Öner, a.g.e., s. 15.

16 Öner, a.g.e., s. 18.

17 Öner, a.g.e., s. 15.

18 Öner, a.g.e., s. 18.

haklarını elde etmek için gereken hürriyete sahip olmalıdır. Devlet yurttaşların temel haklarını korumak ve sağlamla yükümlüdür.¹⁹

Öte yandan hoşgörünün bulunmadığı yerlerde, fikir ve inanç hürriyetini kapsayan manevi hürriyetler daima zarar görmüştür. Hoşgörüsüz ortamda kanunların müsaade ettiği ölçüde dahi insan bu hakkını kullanma imkânı bulunamaz. Hoşgörülü olmak kolay değildir. Geniş bir kültürü ve sağlam bir eğitimi gerekli kılar. Toplumlar medenileştikçe hoşgörü duygusunun insanlarda arttığı gözlenmektedir.²⁰

Öte yandan hoşgörünün bulunmadığı yerde taassup bulunur. Taassup bir inanca, bir fikre körü körüne bağlı olma hali ve başkasına hak tanımamaktır. Bir fikre ya da inanca sıkı sıkıya bağlanmak her zaman taassupla vasıflandırılmaz. Taassupta bir fikre, bir inanca sıkıdan sıkıya bağlı olma yanında bir de saldırganlık vardır. Mutaassıp, kendisinin iştirak etmediği fikri ve kanaatleri hoş görmez; onları şiddet yoluyla yok etmeye hazır bir ruh hali taşır. Taassup yalnız dinde değil, başka alanlarda da vardır: Fikir ve ideoloji taassubu gibi. Taassubun her şekli, ferdin insanca yaşamasını, toplumların gelişmesini engeller.²¹

Bu bağlamda taassup, insanı tam tanımama, onun var olanlar arasındaki yerini bilmeme, onun gücünü, yetkisini bilmemekten doğmaktadır.²² Mutaassıp kişi adeta at gözlüklüdür. Olayları dar açıdan görür. Kendi görüş açısının dışında olup bitenden habersizdir. Hipnotize edilmiş gibidir ve başkasına kolayca alet edilebilir.²³

Başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak ve onlara hak tanımak, kendi inanç ve kanaatine bağlı olmamak demek olmadığı gibi, bütün inanç ve kanaatler karşısında kayıtsız kalmak da değildir. Kendi inanç ve kanaatine sıkı sıkıya bağlı olan bir kişi pekâlâ hoşgörü sahibi olabilir.²⁴

Şu halde, eleştirel bir düşüncenin ürünü olan *felsefe, bir arada yaşama mecburiyetinde olan insanların hayatlarını cehenneme çeviren her alandaki taassubun panzehiridir.*²⁵

Bir Arada Yaşama Kültüründe Ortaya Çıkabilecek Temel Sorunlar

Bir arada yaşama felsefesi ortaya konulurken ya da bir araya yaşama kültürü gerçekleştirilmeye çalışılırken bazı sorunlar doğabilmektedir. En temelde dışlayıcı tutumlar bir arada yaşama anlayışına engel oluşturmaktadır. Bu, dini dışlayıcılık

19 Öner, s. 32.

20 Öner, a.g.e, s. 85, 88.

21 Öner, a.g.e, s. 15, 18, 19.

22 Öner, a.g.e, s. 19.

23 Öner, a.g.e, s. 203.

24 Öner, a.g.e, s. 15.

25 Öner, a.g.e, s. 15.

ya da tekelcilik olabileceği gibi, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik dışlayıcılık ve tekelcilik olabilir.²⁶ Ancak bunun dışında bir arada yaşama tecrübesine engel olan hususlar şu şekilde sıralanabilir.

İlk olarak bir arada yaşama kültürde en önemli sorun, sabit bir etnisite anlayışıyla, kültür çoğu zaman bir kapalı sistem olarak algılanmaktadır.

İkinci olarak çeşitliliği ya da farklılığı yüceltme konusundaki iyi niyetli bir çaba yüzünden, çok kültürlü eğitim dilinde ve pratiğinde kültürlerin ele alınışı genellikle yüzeysel olmaktadır.

Üçüncü olarak kültürlerin birbirinden farklılığı üzerine vurgu yapmak, bu kültürlerin, onların kendilerini ifadelerine hoşgörüsü sayesinde imkân tanınmış milli kültüre rakip olarak görülmesine kapı aralamaktadır.

Dördüncü olarak, çok kültürlü yaklaşımların yüzeyselliği, farklı kültürel grupların dâhilindeki güç hiyerarşisine yeterince dikkat sarf edilmemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Beşinci olarak kültürel ve dini gruplar, kolaycı bir bakış açısıyla, bütüncül ve birleşik topluluklar olarak görülebilmektedir.

Altıncı olarak toplumlardaki indirgemeci anlayışlar, katı ırkçı, tutucu, bağnaz ve fanatik tutumların elimine edilmesi düşünülürken, daha özelde kurumlar içerisindeki iktidar yapıları ve yerleşik sosyal pratiklerdeki eşitsizliklerin sürdürülmesi gözden gelinebilmektedir.

Yedinci olarak farklı kültürlerin birlikte yaşama adına 'erime potası' modeliyle yok edilmesi tehlikesi söz konusu olabilmektedir.

Son olarak dikkat çeken önemli bir engel de görecelilik ve indirgemeciliktir.²⁷ Yani çoğulculuk, hoşgörü ortamı ve birlikte yaşamı gerçekleştirme adına bazı değerleri ya da belli kültür, gelenek ve inançlara ait tutumları göreceli kılabılır. Diğer taraftan da çoğulculuk, daha kuşatıcı bir tutum gerçekleştirme adına, çoğulculuğu yegâne mutlak tutum olarak takdim edebilir. Böylece çoğulculuğa indirgenmiş bir anlayış egemen olabilir.

Balkanlar Örneğinde Bir Arada Yaşam Felsefesine Bir Örnek: Aliya İzzetbegoviç

Yukarıda teorik olarak dile getirilen bir arada yaşama felsefesi Balkanlar'da Aliya İzzetbegoviç'te somut bir tutum ve tavır halinde gözükür. O teorik bir anlayışı pratik bir davranışa dönüştürmüştür. Yanlış bir tabir olmaz ise bir arada yaşama düşüncesi Aliya'da ete kemiğe bürünür. Bir arada yaşama düşüncesi onda bir yaşam biçimi olarak da somutlaşmaktadır.

26 Bkz. M. Kazım Arıcan, *Dini Tekelcilik: Din Felsefesi Açısından Bir Çözümleme*, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2013.

27 Robert Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, Çev. Üzeyir Ok, M. Ali Özkan, Dem Yayınları, İstanbul 2005, s. 117, 118, 190, 197.

Balkanlarda yaşayan bir Müslüman Bilge olarak o, hem felsefi hem de teolojik karakterli bir arada yaşama felsefesini Balkanların en zor zamanında erdemli düşüncesi ve ahlaki uygulamaları ile açık bir şekilde ortaya koymuştur. Elbette onun erdemli ve ahlaki bir arada yaşama anlayışında kurucu unsur Aliya'nın sahip olduğu sahil ve sağlıklı İslam anlayışı olsa gerektir.

Bu bağlamda o şöyle demektedir: 'Bizden onlara kalabilecek en güzel mesaj, en iyi öğüt hoşgörüdür. Tanrı hepimizin yalnız tek bir millet olmasını isteseydi öyle yapardı. Ama O böyle bir şey istememiştir. Biz kabilelere, milletlere ayırmış, karşılıklı saygı içinde olmamızı emretmiş, birbirimize zarar vermemizi yasaklamıştır. Tanrı'nın kendimizden farklı olana saygılı olmamız ve hoşgörülü davranmamız yolundaki çağrısı medeni dünyanın en yüce insani çağrısıdır'.²⁸

Aliya'nın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, kültürel ve dini farklılığı ilahi bir rahmet olarak görmektedir. Murad-ı ilahinin bu şekilde tecelli ettiğine inanarak buna saygı duyulmasını salık vermektedir. Bu nedenle herkesi ahlaki temele dayalı bir çoğulculuğa davet etmektedir.

Aliya'nın çoğulcu ve bir arada yaşama düşüncesinde, kuru ve sadece söylemsel bir İslam anlayışı kendisini göstermez. O, evrensel değerlere göndermelerde bulunur ve evrensel insan haklarını sadece Batı'nın değil tüm insanlığın ortak değeri olarak görür. Ayrıca onun, Medine Sözleşmesi ve Kur'an'ı referans alarak²⁹ çok kültürlülüğü ve bir arada yaşamayı temellendirmeye çalıştığı ifade edilebilir.

'Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur; seçilmiş halk, seçilmiş ırk veya sınıf yoktur, bütün insanlar eşittir'³⁰ diyen Aliya, Balkanlarda Hırvat olsun, Sırp olsun tüm kültürlerin bir arada yaşama imkânı bulunduğuna inanmaktadır.

Aliya, savaşın en zor şartlarında kendilerine zulmeden, haksızlık yapan Balkan halklarının hiçbirine kendilerinin nefretle bakmayacaklarını ve adaletten ayrılmayacaklarını açıkça ifade etmektedir. Hatta bunu, kendisini hapse gönderen komünistlerden asla intikam almayacağı şeklinde de deklare etmektedir.³¹

Balkanların en zor zamanında, iç savaşın patlak verdiği, farklı inançlarının birbirini ötekileştirdiği dini, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel dışlayıcılığın kendini en açık çıplaklığıyla ortaya koyduğu bir dönemde Aliya, sadece erdemli ve ahlaki yönetim anlayışıyla değil, engin bir müsamaha anlayışına sahip engin bir mütefekkir olarak hem farklı inanç ve kültürlerin Balkanlarda insanlık ortak paydasında bir arada yaşama bilinci ortaya koymasını hem de Müslümanların duçar olduğu tefrikacılığa karşı İslam âleminin birliğinin savunmuştur.

28 Aliya İzzetbegović, *II. Endülüse Geçit Vermeyen Bilge Adam Aliya İzzetbegović*, Vakıf Gazetesi Yay. İst. 2003, s. 379.

29 Bahattin Cizreli, 'Aliya ve Bir Arada Yaşamak', *Hece Dergisi, Bilgemiz Aliya İzzetbegović Özel Sayısı*: 31, Ed. Mustafa Orçan, Rahman Ademi, Mustafa Balci, Ocak 2016, s. 460.

30 Aliya İzzetbegović, *İslam Deklerasyonu*, Fide Yay. İst. 2010.

31 Aliya İzzetbegović, *Köle Olmayacağız*, Fide Yay. İst 2007.

Bilindiği üzere Bosna-Hersek'in de içinde bulunduğu Balkanlar, hem dini hem kültürel farklılığın en bariz olduğu mekânlar arasında yer almaktadır. Balkanlar; Boşnak, Türk, Hırvat, Sırp, Arnavut, Makedon, Bulgar, Yunan vs. birçok farklı kökenden ve inançtan insanların, ahlak ve adalet zemininde, eşit haklara sahip olarak, birlikte ve bir arada yaşama durumunda olduğu bir coğrafya olarak dikkati çekmektedir.

Böylesi bir zor bölgede bir arada yaşama iradesi ortaya koymak da çok kolay değildir. Her insanın bulunduğu mekânın barış ve huzur içinde olmasının kaçınılmaz bir prensibi olarak bir arada yaşama anlayışı, Balkanlar için de vazgeçilmez bir ilke ve anlayış olsa gerektir.

Balkanlar'da Ebu Hanife Örneğinde Bir Çözüm Önerisi

Ebu Hanife'nin kendi döneminde yapmış olduğu tespitlerin büyük çoğunluğu, günümüz için de geçerliliğini korumaktadır. Özellikle kültürel ve dini farklılıklar üzerine yapmış olduğu tespit ve öneriler dikkat çekicidir.³² O, İslam dairesinde olmanın sınır ve şartlarını belirlemede o dönem âlimleri içinde en esnek davrananlardan birisidir. Bu nedenle Mürcie'den olmakla bile itham edilmiştir. Günümüzde de toplumsal şartlar göz önünde bulundurularak hem dinde hem de kültürler arasında birlikte yaşamın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için radikal tavırlara kaçmadan, Müslüman olmanın çerçevesini en esnek ve müsamahakâr biçimde çizmede, İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin görüşleri ve düşünceleri daha fazla önem arz etmektedir.³³

Ebu Hanife, 'zaman ilerleyip muhit genişleyince, hayat şartları milletlerin ve kültürlerin kaynaşmasını ve fikir ayrılıklarının'³⁴ artması nedeniyle, dinî ve sosyal birçok konuda daha ılımlı ve müsamahakâr bir yaklaşım ortaya koymuştur. Sosyal konulardaki müsamahakârlığını 'kültürel çoğulculuk', İslam dini içerisindeki mutedil yaklaşımını ise 'dinde çoğulculuk' olarak telakki etmek mümkün görmektedir. İslam dininin temel dinamiklerine bağlı kalarak öteki inançlara ya da dinlere makul, ılımlı ve müsamahakâr tutumunu ise 'dinî mutlaklık' şeklinde tanımlamak uygun olsa gerektir diye düşünmekteyiz.

Ebu Hanife, dinî, itikadî, diğer görüş ve düşünceleriyle günümüz birçok problemi için bir çıkış ve çözüm yolu olarak da görülmektedir. Söz gelişi Ladiç³⁵

32 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Musa Kazım Arıcan, *Kültürel/Dini Farklılık ve Ebu Hanife*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

33 Bkz. Muhit Mert, 'Ebu Hanife'nin Din Anlayışı', *Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, Bursa 2003, s. 211.

34 Yusuf Ziya Yörükân, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı A'zam Ebü Hanife ve İmam Ebu Mansûr-ı Maturîdî*, Notlarla ve Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân, Kültür Bak. Yay., Ank. 2001, s. 127.

35 Bosna-Hersek milli şairi ve düşünce adamı ve Sarayevolu İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Cemalettin Latiç, Bosna'nın Mehmed Âkif'i olarak kabul edilir. İlahiyatçı kimlikli bir tefsir profesörü olan

şu düşünceleri ileri sürmektedir: Bizim için tek çıkış yolu Hanefilik temelinde bir İslâmî anlayıştır. Bosna'da Hanefi mezhebi bir krizdedir. Hanefi mezhebimiz Osmanlı'dan geliyordu. Komünizm ve savaşla birlikte Osmanlı'dan emanet aldığımız dinî yapı biraz değiştirildi. Savaş sonrasında da Şia ve Vahhabilik ülke topraklarında yer edinmeye başladı. Artık yine Osmanlı dönemindeki gibi Hanefi mezhebi temelinde bir İslâmî anlayışı bu topraklarda hâkim kılmamız gerekiyor. Ancak asıl mücadelemiz İslâmî yorumlardan ziyade modernizme karşıdır. Bizler modernizme bir şekilde karşı koymak durumundayız. Bunun ilacı da Hanefi mezhebinde yer alıyor. Latiç, bu düşüncelerine şöyle açıklık getirmektedir: 'Ehli Sünnet'in diğer kolları veya diğer mezheplerle mücadele edelim' demiyorum, 'Modernizmle mücadelemizi Hanefi mezhebiyle yapalım' diyorum. Bunu da 'AB'de yeni Hanefizm' başlığıyla sembolleştiriyorum. Müslüman ilim adamlarının Ebu Hanife'yi tekrar keşfetmeleri gerekir. Onun daha fazla tanınması, tanıtılması ve günümüze aktarılması gerekiyor. Bu sayede AB'de İslâm'ın daha etkin olması beraberinde gelecektir. Ebu Hanife'nin Müslüman olmayanlara bakışı da son derece önemlidir. Benim düşünceme göre Hanefi mezhebi hem bu topraklarda yaşayan, hem de dünyadaki Müslüman veya Müslüman olmayanların bütün sorunlarına cevap verebilecek niteliktedir.³⁶

Bir anlamda Latiç, Avrupa Birliğine giriş konusunda Ebu Hanife'den vize getirmektedir. Latiç, Ebu Hanife'nin sözleri ile Maastrich kriterleri arasındaki yakaladığı benzerlikleri şöyle izah etmektedir: Maastrich kriterlerine göre, insanlar hiçbir ayrıma tâbi olmadan eşittirler. Keza Ebu Hanife inanç ayrımı gözetmeden insanların birbirleriyle eşit olduğunu söylemiştir. Hazret-i Ali de bu gerçeği, 'insanlıkta kardeşlik' prensibiyle açıklamıştır. Ebu Hanife'ye göre, bütün beşeriyet Allah'ın arzındaki halifesidir. Halifetullah olmak sadece Müslümanlara mahsus değildir. İnsanlar keza, mera, su, ateş ve madenler gibi umumiyette ortakdır. Güneşten yararlanma ortaklığı gibi. Dinde ikrah yoktur ve herkesin hürriyeti mäsundur. Ve özel kimliğini muhafaza etmeye hakkı vardır. Ve Ebu Hanife ehli kitabı Hazret-i İbrahim geleneği içinde değerlendirmiştir. Hatta bazıları tanıdığı haklardan dolayı onu, zimmîleri Müslümanlardan üstün tutmakla suçlamıştır. Dolayısıyla Ebu Hanife'nin görüşleri ile Maastrich kriterleri aynıdır. Bu bakımdan Ebu Hanife fikhî ve ekolünün oluşturduğu ve mayaladığı Osmanlı kültürü Avrupa ve dünyada yeni bir açılıma önyak olabilir.³⁷

Bu bağlamda, Ebu Hanife'nin günümüz açısından, fakat o günün şartları içerisinde değerlendirildiğinde, İslam dünyasında da kabul gören ve özellikle Mutezile'ye atfedilen 'akılcı', 'hürriyetçi', 'liberal' olmakla nitelenebilecek görüş

Latiç halen 'Gazi Hüseyin Bey İslam Medresesi' ile 'Sancak İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Şairliği ve ilmî çalışmalarının yanında siyasi alanda da aktif olan Latiç, Bosna- Hersek devletinin kurucu Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović'in cezaevi arkadaşı ve beraber kurdukları SDA (Demokratik Eylem Partisi)'nin ideologu olarak kabul edilir. *Yeni Şafak Gazetesi*, 16.05.2005.

36 *Vakit Gazetesi*, 21.11.2005.

37 Mustafa Özcan, 'Ebu Hanife ve Avrupa Birliği', *Yeni Asya Gazetesi*, 24.09.2003.

ve eylemleri, çok daha önceleri onun sergilediği söylenebilir. Onun düşüncesini ve yolunu izleyenler, genel anlamda Ehl-i Sünnet, aynı tutumu devam ettirmiştir. İslam düşüncesi içerisinde bu vasfı hak edenler ilk devirde var idiye –ki çağına göre vardır- bunu hak eden, öncelikle Mutezile değil, Ebu Hanife ve yolunu izleyenlerin oluşturduğu düşünce ve dünya görüşüdür.³⁸

Netice itibariyle söylemek gerekirse Ebu Hanife ve onun ileri sürmüş olduğu ‘makul’, ‘özgür’ ve ‘mutedil’ fikir ve düşünceler, çağdaş dünyada meselelerin çözümünde ve çözümlere dayanak bulmada hâlâ önemini korumaktadır.

Sonuç

Çok kültürlülüğün ve dini farklılığın en belirgin olduğu ve yakın zamanlarda kültürel ve dini çatışmaların, ötekileştirmelerin ve dışlayıcılığın çok acı tecrübelerini yaşayan Balkanlarda tekrara huzur ve barışın egemen olmasının temel esprilerinden birisinin de bir arada yaşama anlayışı olduğunu düşünmekteyiz.

Aynı zamanda bu coğrafyadaki Müslümanlar açısından da, İslam’ın tarihi, şimdiki ve gelecek zaman-mekan çizgisinde nasıl bir durumu haiz olacağına ilişkin de bir vizyon ortaya konulması hayati önem taşımaktadır.

Balkanlar’da İslam’ın çok kültürlü yaşama ve çoğulculuğa nasıl bir katkı sunabileceği de, farklı kültür ve inançlara sahip bölge halkları için vazgeçilmez önemi haizdir. Nitekim bu bağlamda Balkanlarda İslam’ın varlığını koruma, diğer kültür ve inançlarla birlikte ve bir arada nasıl bulanacağı yanında, bu coğrafyada yeniden ihya ve inkişafında nasıl bir yol izlenmesine ilişkin bir ufuk da dikkat çekicidir.

Bu bağlamda Balkanlar için, öncelikle bir arada yaşama felsefesinin ne olduğunun çok iyi kavranılması gerekmektedir. Ardından Balkanlar için bir arada yaşama felsefesinin zarureti, bu düşünceyi en sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamış ve uygulamış bir Bilge olarak Aliya İzzetbegoviç’in tecrübesi dikkate alınmalıdır. Nitekim Aliya örneğinde bir arada yaşama iradesi yanında, günümüz açısından da Latiç’in Balkanlar’da İslam için öngördüğü vizyon hassasiyetle göz önünde bulundurulmalıdır.

38 Mehmet Bayraktar, ‘Ebu Hanife ve Önemi’, *İslami Araştırmalar Dergisi Ebu Hanife Özel Sayısı*, Cilt: 15, Sayı: 1-2, 2002, s. Giriş/Editör. Bayraktar’a göre Ebu Hanife, bizler için bir kaç açıdan önemlidir: 1.Ebu Hanife’nin öncelikli önemi, Sünni İslam dünyasının kelim ve fıkıh gibi temel iki dinî ilmin ilk kurucusu olmasıdır. 2.İslam’ı anlamada nassın yanında akla ve zihniyete önem vererek, akli da dinin kaynaklarından saymasıdır. Özellikle kelim ve fıkıh ilimlerin yönetsel prensiplerini akılcılık olarak ilk defa vaz etmesidir. 3.Yetiştirdiği ortam, hadarî (şehirsell) kültür ortamı olduğu için, kelim ve fıkıha, genel olarak düşüncesine, bu ortamın özelliklerini yansıttığı gibi, meselelerin çözümünde bu ortama uygunluğunu esas almıştır. 4.Gerek kelimî ve gerekse fikhî düşüncesi, özellikle İmameyn, Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed ile mezhep halinde sistemleşmesiyle Orta Asya’dan Balkanlara, Orta Doğu’dan Hind Altkıtasına çok geniş bir etnik coğrafyaya yayılmış durumdadır. Türklerin, Türk kültürü ve tarihi etkisinde kalmış Balkan Müslüman milletlerinin, Hindlilerin ve daha birçok ırkî unsurların din anlayışı olan Hanefilik, İslam dünyasının kemiyet ve keyfiyet bakımından bugün en büyük canlı mezhebidir.

Balkanlar'da, içinde yaşadığımız yüzyılda patlak veren savaş ve kargaşa göstermiştir ki ahlaki, insani ve hakkani temellere dayanmayan bir çoğulculuk, insanlığı ancak kültürel bir anarşizme götürmüştür.

Kalıcı, sürdürülebilir ve insani bir arada yaşama tecrübe ve iradesi, temelde ahlak ve adalet zeminine dayanmalıdır. Farklı din ve kültürlerin varlığını kabul etmek de özünde adil ve ahlaki bir tutuma işaret etmektedir. Ahlaki ilkeler, kültürel farklılıkların ve rölativizmin ötesinde, farklı muhatapların evrensel umdeleridir. Bu zeminden bakılabildiğinde Balkanlarda farklılıkları bir zenginlik, öteki'ni ben'i zenginleştiren ve güçlendiren bir unsur olarak görmemiz gerekir.

Aliya'nın da vurguladığı üzere Balkanlar'da intikamcı olmayan, ötekileştirmeyen, dışlamayan, insan hakları ortak paydasında ahlaki, adil, eşit bir arada yaşama anlayışı kaçınılmazdır.

Balkanlar özelinde yaşanan acı tecrübelerin hem bu coğrafyada hem de dünyanın farklı coğrafyalarında tekrar yaşanmaması için, bizden farklı olan insanlarla belli ahlaki ilkeler çerçevesinde yaşamayı öğrenmemiz gerekmektedir. Kültürel ve dini farklılıkları bir ayrılık-gayrılık değil, büyük bir zenginlik olarak görmek gerekir.

Her şeyden önce ötekiyle barış içinde olabilmek, kendimizle barışık olmamıza bağlıdır. Kendisiyle barışık bir ben, aynı zamanda kendisinin üstündeki aşkın gerçekliği tanıyan ve içselleştiren bir akılla hayat bulur.

Diller, kültürler, adetler, tarihler, etnik kimlikler arasındaki farklılıkları yok saymayan insani, ahlaki, adil bir arada yaşama felsefesi her zaman ve mekânda kaçınılmaz gözükmektedir.

Kaynakça

Kur'anı Kerim.

ARICAN, M. Kazım, *Dini Tekelcilik: Din Felsefesi Açısından Bir Çözümleme*, Eski Yeni Yayınları, Ankara 2013.

—————, 'Felsefe ve Çoğulculuk', *Ortak Yaşama Kültürü ve Felsefesi*, Ed. Celal Türer, Türk Felsefe Derneği Yay. Ankara 2015.

—————, 'Necati Öner Düşüncesinde Birlikte Yaşama Felsefesi', *Birlikte Yaşamak*, Ed. Ahmet Kavlak, Enes Kala, Hece Yayınları, Ankara 2015.

—————, *Kültürel/Dini Farklılık ve Ebu Hanife*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

BAYRAKDAR, Mehmet, 'Ebu Hanife ve Önemi', *İslami Araştırmalar Dergisi Ebu Hanife Özel Sayısı*, Cilt: 15, Sayı: 1-2, 2002.

CİZRELİ, Bahattin, 'Aliya ve Bir Arada Yaşamak', *Hece Dergisi, Bilgemiz Aliya İZZETBEGOVİÇ Özel Sayısı*: 31, Ed. Mustafa Orçan,- Rahman Ademi, Mustafa Balcı, Ocak 2016.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya, *II. Endülüse Geçit Vermeyen Bilge Adam Aliya İZZETBEGOVİÇ*, Vakıf Gazetesi Yay. İst. 2003.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya, *İslam Deklerasyonu*, Fide Yay. İst. 2010.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya, *Köle Olmayacağız*, Fide Yay. İst 2007.

JACKSON, Robert, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, Çev. Üzeyir Ok, M. Ali Özkan, Dem Yayınları, İstanbul 2005.

KALIN, İbrahim, *İslam ve Batı*, İsam, 2007.

KÜÇÜKALP, Kasım - Cevizci, Ahmet, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, İsam, İst. 2009.

MERT, Muhit, 'Ebu Hanife'nin Din Anlayışı', *Ebu Hanife ve Düşünce Sistemi Sempozyumu*, Bursa 2003.

ÖNER, Necati, *Felsefe Yolcunda Düşünceler*, MEB, İst. 1995.

ÖZCAN, Mustafa, 'Ebu Hanife ve Avrupa Birliği', *Yeni Asya Gazetesi*, 24.09.2003.

Vakit Gazetesi, 21.11.2005.

Yeni Şafak Gazetesi, 16.05.2005.

YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Ebu Mansûr-i Maturidî*, Notlarla ve Eklerle Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükan, Kültür Bak. Yay., Ank. 2001.